



ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ / ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η στήλη αναφέρεται στην εκπαίδευση επαγγελματιών του πεδίου, τις μη τυπικές ομάδες, και στην ένταξη και εξέλιξη του θεάτρου ως μάθημα. Οι θεατρικές θεωρίες και τεχνικές αλλάζουν, διαμορφώνονται, εξελίσσονται. Επηρεάζονται από την κοινωνία, τις κυρίαρχες πολιτικές και αισθητικές κουλτούρες, τις νέες καλλιτεχνικές τάσεις και τις παγκόσμιες ιστορικές εξελίξεις. Στη στήλη μας δημοσιεύονται άρθρα σχετικά με τις εξελίξεις στις θεατροπαιδαγωγικές επιστήμες που έχουν ως αντικείμενο τις νέες θεατρικές μεθόδους και την εφαρμογή τους.

Παιδαγωγική Παρέμβαση και Κοινωνικό Θέατρο: Μία δι-επιστημονική πρόταση

Χριστιάνα Μόσχου

Περίληψη: Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να τεκμηριώσει μία υποδειγματική παιδαγωγική παρέμβαση που χρησιμοποιεί τα εργαλεία του κοινωνικού θεάτρου για να δημιουργήσει ένα πεδίο εντός του οποίου μπορούν να συγκροτηθούν οι έφηβοι σε κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα. Το θέατρο ως εργαλείο παρέμβασης ενθαρρύνει τους μαθητές να βαθύνουν την κατανόηση και την επικοινωνία καθώς ο άλλος παρουσιάζεται επίσης ως μία άλλη μορφή του εαυτού, ως άλλος εαυτός που βρίσκεται σε κατάσταση σύγκρουσης και μέσω της αλληλεπίδρασης προσπαθεί να την επιλύσει. Στη βάση αυτής της δυναμικής, προτείνονται εναλλακτικές λύσεις και λαμβάνονται σχετικές αποφάσεις αφού μέσω της θεατρικής πράξης, διερευνώνται δράσεις, ιδέες και συναισθήματα. Η παρέμβαση λοιπόν αποτελεί μία δι-επιστημονική προσέγγιση της συγκρότησης της πολιτειότητας των εφήβων και έχει μια δομή που μπορεί να διευκολύνει τη συνοχή της ομάδας, την έκφραση των συμμετεχόντων, την εμβάθυνση των κοινωνικών θεμάτων και την ολοκλήρωση της θεατρικής τέχνης επιτυγχάνοντας τόσο κοινωνικούς όσο και καλλιτεχνικούς στόχους.

Λέξεις-κλειδιά: Παρέμβαση, κοινωνικό θέατρο, θεατροπαιδαγωγικό πρόγραμμα, πολιτειότητα, εκπαίδευση

1. Εισαγωγή: Η παρέμβαση

Στην εκπαίδευση η παρέμβαση είναι μία από τις συνηθέστερες και παλιότερες τεχνικές (Ματσαγγούρας, 1998), γιατί ταυτόχρονα συνδέεται με την πειραματική εκμάθηση. Με άλλα λόγια, η γνώση κατακτάται μέσω μιας εναλλακτικής πρακτικής, την οποία μπορούμε να αντιληφθούμε ως παρέμβαση. Εκπαιδευτική παρέμβαση είναι κάθε δραστηριότητα που οδηγεί σε μία γνώση, ενώ παιδαγωγική παρέμβαση είναι μία δραστηριότητα με καθαρά αιτιολογημένη τη θεωρία, τη μεθοδολογία και τους σκοπούς της και εφαρμόζεται από κάποιον παιδαγωγό εντός του



εκπαιδευτικού συστήματος (Touriñán López, 2011, σσ. 283-284). Πέρα από την εκπαιδευτική και την παιδαγωγική, υπάρχει και η κοινωνική παρέμβαση. Η τελευταία χρησιμοποιείται συχνά από τους ανθρώπους του θεάτρου και ορίζεται ως η οργανωμένη δραστηριότητα που προσπαθεί να αποκριθεί σε κοινωνικές ανάγκες αποβλέποντας σε μία δημόσια ή κοινωνική αποδοχή (Fantova, 2007, σ. 186). Αντίστοιχα, το θέατρο ως εργαλείο παρέμβασης ευνοεί την προσπάθεια ανάκλησης της σχετικής γνώσης και εμπειρίας από τους μαθητές, προκειμένου να προάγουν (και να εδραιώσουν) την κατανόηση και την επικοινωνία.

2. Ο σχεδιασμός της παρέμβασης

Η επαρκής ανάπτυξη της πολιτειότητας είναι αυτή που εγγυάται την ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Για μία άμεση ή συμμετοχική δημοκρατία χρειάζονται πολίτες με ενεργό συμμετοχή και πολιτική δράση που διαπνέονται από πνεύμα δικαιοσύνης με στόχο την αρμονική συνύπαρξη όλων. Γι' αυτό το λόγο προτάθηκε ένας προσεκτικός σχεδιασμός θεατροπαιδαγωγικής παρέμβασης κοινωνικού θεάτρου ως εναλλακτικό μέσο εκπαίδευσης για τη δημοκρατία και την ανάλογη πολιτική αγωγή. Για το σχεδιασμό της παρέμβασης λαμβάνονται υπόψη τόσο τα θεωρητικά ερείσματα όσο και οι τεχνικές του εφαρμοσμένου θεάτρου με έμφαση στο Θέατρο του Καταπιεσμένου. Ακολουθεί μία συνοπτική παρουσίαση των θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων που τεκμηριώνουν την παρέμβαση και κατόπιν, στο παράρτημα, περιγράφεται η ίδια η παρέμβαση χωρισμένη σε θεματικές ενότητες ανά συνάντηση.

2.1. Δι-επιστημονικότητα

Ο Martín-Barbero ορίζει τη διεπιστημονικότητα (interdisciplinaridad) ως σχέση μεταξύ επιστημονικών κλάδων, όπου τα σύνορά τους δεν αλλάζουν, αλλά αλληλεπιδρούν και μοιράζονται τη γνώση (2005, σ. 68) ενώ η δι-επιστημονικότητα (transdisciplinaridad) «είναι η διατύπωση της ανάγκης της έρευνας να υπερβεί τα σύνορα των επιστημονικών κλάδων (disciplines) προς την κατεύθυνση μιας γνώσης που βοηθά να καταλάβουμε και να απαντήσουμε στο πολυδιάστατο των προβλημάτων της κοινωνίας, να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε παγκόσμια» (σ. 69). Υπό αυτή την οπτική, ένα αντικείμενο μελέτης δεν περιορίζεται από έναν και μόνο κυρίαρχο κλάδο, εν είδη δυνάστη, αλλά συνομιλεί με μία ποικιλία γλωσσών διαφόρων επιστημονικών πεδίων.

Υπάρχουν διάφορα παραδείγματα προς την κατεύθυνση της δημιουργίας χώρων διαλόγου ανάμεσα στις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες, καθώς και τις πολιτισμικές σπουδές και τις τέχνες, δημιουργώντας υβρίδια και ανοιχτές μορφές. Η ανοιχτή μορφή (Hansen, 1961) προτείνει την εξεύρεση στρατηγικών που διευκολύνουν την κοινωνικοποίηση, την αλληλεπίδραση και τη συμμετοχή. Είναι δηλαδή ένα πείραμα για την ανάπτυξη κάποιου έργου, το οποίο παραμένει ανακριβώς καθορισμένο, δηλαδή μη ορισμένο (undetermined), προκειμένου στη βάση της συζήτησης του ορισμού του να δημιουργηθεί ένας χώρος συλλογικής αλληλεπίδρασης και ανταλλαγής με τον άλλο. Υπό αυτή την έννοια, η δι-επιστημονικότητα λαμβάνει ένα επιπλέον χαρακτηριστικό: τα προϊόντα της εργασίας της δεν αφορούν μόνο τους ακαδημαϊκούς κλάδους, αλλά ευρύτερα την ανθρώπινη δημιουργία μέσα σε ένα κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο όπου «η επικοινωνία, ο πολιτισμός, η γνώση, η τεχνολογία, δεν μπορεί να είναι μόνο αντικείμενα της έρευνας· είναι επίσης, μάλιστα καταρχήν, οι θεσμισμένες διαδικασίες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που επιτρέπουν την κατασκευή αυτών, καθώς και οποιονδήποτε άλλων αντικειμένων συστηματικής έρευνας» (Fuentes, 2012, σ. 6).



Εάν οι επιστήμες αποτελούν πνευματικές κατηγορίες οι οποίες χρησιμεύουν στην κατασκευή αντικειμένων μελέτης (Wallerstein, 2005), η διεπιστημονικότητα είναι ο χωρίς σύνορα χώρος όπου συνομιλούν (Martín-Barbero, 2005), οδηγούμενες προς ένα υβριδικό πεδίο που γεννιέται από τη συνάντηση αυτή (Jaime & Jaramillo, 2005). Ωστόσο, επιδιώκουμε να προσδώσουμε σε αυτό το υβριδικό πεδίο, από το οποίο προέρχεται το έργο μας, μία ημι-ανοιχτή δομή.

2.2 Κριτική Παιδαγωγική

Επιστρέφοντας στη μεγάλη εικόνα της κατασκευής της γνώσης ως μέρος της συλλογικής δημιουργίας και εξετάζοντας τους επιστημολογικούς όρους σχετικά με αυτή, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την κριτική θεωρία η οποία -ως σχολή σκέψης- υπηρετεί την αλλαγή του κόσμου. Στοχεύει στην αποκάλυψη των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα και προτείνει μια νέα οντολογία του ατόμου και της σχέσης του με τον κόσμο. Η κριτική παιδαγωγική πηγάζει από την κριτική θεωρία, ειδικά από τις επεξεργασίες της σχολής της Φρανκφούρτης, και αναπτύσσεται ως τέτοια από το βραζιλιάνο παιδαγωγό Paulo Freire, ενώ με το πέρασμα των χρόνων, εμπλουτίζεται με τις οπτικές της κριτικής στην καθημερινότητα, και πιο συγκεκριμένα με τον φεμινισμό, τις μεταποικιακές σπουδές, τον αντιρατσισμό και τις πολιτιστικές ταυτότητες (Shor, 2009, σ. 290).

Σε αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο, ο Freire, τη δεκαετία του 1960, αναπτύσσει την παιδαγωγική του καταπιεσμένου, παιδαγωγική ανθρωπιστική και ελευθεριακή που μάχεται τον κυρίαρχο πολιτισμό και αναμετρείται με τα πρότυπά του. Δύο ξεχωριστά, διαδοχικά στάδια αναδύονται από αυτή τη διαδικασία. Αρχικά, ο καταπιεσμένος αποκαλύπτει την καταπίεση και δεσμεύεται στην απελευθέρωσή του. Στη συνέχεια, το ελεύθερο πια πρόσωπο αφοσιώνεται στην απελευθέρωση της υπόλοιπης ανθρωπότητας, σε μια διαρκή απελευθερωτική διαδικασία (Freire, 2005, σ. 54). Κατά την κριτική παιδαγωγική, μαθητές και δάσκαλοι ανακατασκευάζουν κριτική γνώση που αποκαλύπτει την καταπίεση της πραγματικότητας, ενώ παράλληλα τους οδηγεί να δεσμευτούν στη θεωρία και την πράξη -πρακτική- της απελευθέρωσης (Freire, 2005, σ. 69).

Κατά τον Freire (2005), αλλά και τον Boal (2009), τα υποκείμενα του υπάρχοντος (καπιταλιστικού) εκπαιδευτικού συστήματος είναι θεατές. Καλλιεργείται μια παθητική στάση αποδοχής απέναντι στην πολιτική, όπως και απέναντι στον κόσμο. Ο Freire περιγράφει το καπιταλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα ως τραπεζική εκπαίδευση, όπου το μυαλό είναι αρχικά κενό και γεμίζει δεχόμενο έξωθεν στοιχεία (πληροφορίες, γνώσεις, μαθήματα). Το άτομο δε βρίσκει τον εαυτό του εντός του κόσμου, αντίθετα τοποθετείται απέναντί του, ενώ ο δάσκαλος αναλαμβάνει να αποδώσει στο νεαρό άτομο τη γνώση του εν λόγω κόσμου. Πρόκειται για ένα παθητικό σχήμα που προωθεί την αποδοχή του status quo και την υποταγή (Freire, 2005, σσ. 75-76). Αντίστοιχα ο Boal, επεκτείνοντας τις απόψεις του Freire από την εκπαίδευση στο θέατρο, αφού θεωρεί ότι σε γενικές γραμμές κυριαρχεί η ίδια καπιταλιστική συνθήκη, διακηρύσσει πως η λέξη *θεατής* είναι μια *κακή* (στατική) λέξη. Σημαίνει πως το υποκείμενο δέχεται την καταπίεση της κυρίαρχης τάξης, και προτρέπει στην απελευθέρωσή του, τη μετατροπή του σε ενεργό παράγοντα της δράσης που προετοιμάζει την επανάσταση. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Boal χρησιμοποιεί τη λέξη «actor», που στα ελληνικά αποδίδεται ως ηθοποιός, αλλά και ως ενεργός παράγων (Boal, 2009, σσ. 63-64).

Εν κατακλείδι, η παιδαγωγική του καταπιεσμένου, όπως αντίστοιχα και το Θέατρο του Καταπιεσμένου, αναδεικνύουν μία ενεργή στάση, όπου το πρόσωπο και η κοινότητα πράττει (δρα) για να κατακτήσει την ελευθερία. Ο Freire ονομάζει αυτή τη διαδικασία αφύπνισης της γνώσης



μέθοδο τοποθέτησης προβλημάτων (Freire, 2005, σ. 79). Δηλώνει πως η αλλαγή του κόσμου αξιώνει δημοκρατικό διάλογο, και πως τα στοιχεία που τον συνθέτουν είναι: η αγάπη, η ταπεινότητα, η πίστη στην ανθρωπότητα, η εμπιστοσύνη, η ελπίδα, η κριτική σκέψη (Freire, 2005, σσ. 87-92).

2.3 Κοινωνικό θέατρο

Ο εισηγητής του θεάτρου του καταπιεσμένου, Boal (2009), εμπνεύστηκε αυτό το είδος θεάτρου από την παιδαγωγική του καταπιεσμένου του Freire (2005). Από την αρχή, το Θέατρο του Καταπιεσμένου κατέδειξε την πολιτική διάσταση του θεάτρου. Ο Boal ήθελε να δημιουργήσει ένα νέο είδος θεάτρου που να μην ενισχύει την καταπίεση αλλά να δρα χειραφετητικά, δηλαδή να αποτελεί εργαλείο στα χέρια των φτωχών για να άρουν την καταστολή και την εκμετάλλευση. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του νέου θεάτρου είναι η ενότητα κοινού και ηθοποιών, ενώ η σκηνή χρησιμεύει για να δημιουργηθεί μία προσομοίωση της πραγματικότητας και να παρέμβουμε σε αυτή δίχως να νιώθουμε απειλή. Αυτό συμβαίνει διότι η θεατρική πράξη είναι μεν αληθοφανής αλλά όχι πραγματική (Somers, 2008).

Η πρόταση που διαμορφώνεται σε αυτό το κείμενο είναι να συνεξεταστούν οι πτυχές δημοκρατικής συμβίωσης, δηλαδή της κοινωνικής ένταξης της διαφορετικότητας, της ενεργού συμμετοχής και της καλλιέργειας του αισθήματος δικαιοσύνης μέσα από το κοινωνικό θέατρο ως ένα επιπλέον εργαλείο στην ενεργό διδασκαλία της πολιτικής αγωγής.

2.4 Από τις θεωρητικές προσεγγίσεις στο σχεδιασμό της δράσης

Οι διάφορες κατευθύνσεις του εφαρμοσμένου θεάτρου συνδέονται στο πεδίο της κοινής αντίληψης και της δράσης για τη θεατρική έκφραση. Δραματοθεραπεία, ψυχόδραμα, κοινωνικό δράμα, δράμα στην εκπαίδευση, δημιουργικό δράμα, θέατρο της κοινότητας, κ.ο.κ., μοιράζονται τη χρήση του θεάτρου ως μέσο για την προσωπική και κοινωνική αλλαγή. Στο θέατρο άλλωστε, ως τόπος κοινωνικής συνδιαλλαγής, ο άλλος παρουσιάζεται επίσης ως μία άλλη μορφή του εαυτού, ως άλλος εαυτός που βρίσκεται σε κατάσταση σύγκρουσης και μέσω της αλληλεπίδρασης επιδιώκει να την επιλύσει (Boal, 2004). Στη βάση αυτής της δυναμικής, προτείνονται εναλλακτικές λύσεις και λαμβάνονται σχετικές αποφάσεις. Τέλος, μέσω της θεατρικής πράξης, διερευνώνται δράσεις, ιδέες και συναισθήματα.

Από την εξέταση όσων προαναφέρθηκαν στις θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις, σχεδιάστηκε μία παρέμβαση με χαρακτήρα θεατροπαιδαγωγικό για την ανάπτυξη κοινωνικών και πολιτικών δεξιοτήτων δημοκρατικής συνύπαρξης μέσω του κοινωνικού θεάτρου¹⁰. Έτσι σχεδιάστηκαν 15 πρότυπες συναντήσεις διάρκειας μίας διδακτικής ώρας για ομάδα 20 μαθητών της τρίτης γυμνασίου. Οι περισσότερες ασκήσεις που προτείνονται σε αυτή την εργασία μπορούν να εντοπιστούν σε παρεμβάσεις διαφορετικών κατευθύνσεων του εφαρμοσμένου θεάτρου¹¹. Δεν είναι η πρωτοτυπία των ασκήσεων που κάνει την παρέμβαση υποδειγματική αλλά το γεγονός ότι συνοδεύονται από κλιμακωτούς στόχους και είναι μία παρέμβαση ελεγχόμενη και διαρθρωμένη με

¹⁰ Η παρέμβαση ελέγχθηκε στη διδακτορική διατριβή «Αγωγή του Πολίτη και Δημοκρατία: Ικανότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης εφήβων μαθητών. Μία δια-πολιτισμική μελέτη μέσω του κοινωνικού θεάτρου στο Μεξικό και την Ελλάδα» της Χριστιάνας Μόσχου με επιβλέποντες καθηγητές την Κωνσταντίνα Ριτσάτου και τον Roberto Anaya, διδακτορικό πρόγραμμα συνεπίβλεψης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και Universidad Veracruzana αντιστοίχα, με ημερομηνία υποστήριξης 04/02/2021 (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/48934>).

¹¹ Ενδεικτικά αναφέρονται τα βιβλία των Αρχοντάκη & Φιλίππου 2003, Boal 2013 κ.ά.



τέτοιο τρόπο ώστε να επιτυγχάνονται τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα για τους παιδαγωγικούς στόχους. Ο σχεδιασμός υπάρχει αναλυτικά στο παράρτημα.

3. Επίλογος

Η δι-επιστημονική προσέγγιση στην κοινωνικά καθορισμένη διαδικασία οικοδόμησης της γνώσης συνδυάζει διαφορετικά πεδία όπως τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και τις τέχνες. Το είδος αυτό δι-επιστημονικής έρευνας συμβάλλει στην αποκατάσταση της ενότητας της αποσπασματικής και κατακερματισμένης γνώσης στα πεδία των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Ως μέσο για μια διαδικασία (ανα)σύνθεσης των νοημάτων και των πρακτικών, αναζητά το κοινό έδαφος των ξεχωριστών (επιστημονικών και κοινωνικών) πεδίων, καθώς και τη βελτίωση του κοινωνικού και ακαδημαϊκού διαλόγου (Wallerstein, 1997). Οι πτυχές του θέματος που παρουσιάστηκαν σε αυτή την εργασία καταδεικνύουν τον συνθετικό χαρακτήρα του.

Τα κεντρικά ερωτήματα που αποτελούν οδηγό για τον σχεδιασμό της παρέμβασης είναι τα εξής: Μπορούν οι μαθητές να επιλύουν τις συγκρούσεις με δημοκρατικές πράξεις; Δείχνουν σεβασμό και εκτίμηση για τη διαφορετικότητα στην επίλυση των συγκρούσεων; Επιδεικνύουν αίσθηση δικαιοσύνης στην επίλυση των συγκρούσεων; Αυτές οι δημοκρατικές ικανότητες, μπορούν να αναπτυχθούν μέσω του κοινωνικού θεάτρου; Καταλήγοντας, μπορούν οι δραστηριότητες της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και της αγωγής του πολίτη να συνδυαστούν εντός του σχολείου με όχημα το κοινωνικό θέατρο με στόχο τη συγκρότηση δημοκρατικών πολιτών;

Η αγωγή των πολιτών και η δημοκρατική εκπαίδευση αποτελούν ένα από τα πεδία ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος τόσο για όσους μελετούν την εκπαίδευση, όσο και για όσους ενδιαφέρονται για τις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες. Ωστόσο, θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε πως χαρακτηριστικό του δημοκρατικού πολίτη δεν είναι μόνο η γνώση των θεσμών αλλά, κυρίως, η καλλιέργεια δημοκρατικού ήθους. Συνεπώς, στην εκπαίδευση το κέντρο βάρους πρέπει να μεταφερθεί στις πολιτικές και κοινωνικές δεξιότητες για να επιτευχθεί η συγκρότηση πολιτών με δημοκρατική συνείδηση. Για την επίτευξη αυτού του στόχου προτείνεται λοιπόν μία τέτοια θεατροπαιδαγωγική παρέμβαση που εμπλουτίζει το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής αλλά και συνηγορεί υπέρ της εισαγωγής της Θεατρικής Αγωγής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στο πλαίσιο της διαθεματικότητας και της συνδιδασκαλίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Boal, A. (2009). *Teatro del Oprimido*. (G. Schmilchuk, Trad.). Alba.
- Boal, A. (2013). *Θεατρικά Παιχνίδια για Ηθοποιούς και μη Ηθοποιούς*. (Μ. Παπαδήμα, Μετ.) Σοφία.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. Retrieved 2020, February 18.
<http://www.gutenberg.org/files/852/852-h/852-h.htm>.
- Fantova, F. (2007). Repensando la intervención social. *Documentación Social*, 147, 183-198.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed* (30th anniversary ed.) (M. Bergman Ramos, Trans.). Continuum.
- Fuentes, R. (2012). *La formación interdisciplinaria de investigadores en ciencias sociales, una perspectiva sociocultural crítica ante 'la sociedad del conocimiento'*. Ponencia presentada en el III Congreso Nacional de Ciencias Sociales, Ciudad de México.
- Hansen, O. (1961). La forme ouverte dans l' architecture - L' art du Grand Nombre. *Le Carré Bleu*. CIAM 1, 4-5.



- Jaime, E. & Jaramillo, J. (2005). La investigación inter y transdisciplinaria en las ciencias Humanas hoy: retos y debates, convergencias y divergencias. En J. Jaramillo (Ed.), *Cultura, identidades y saberes fronterizos* (pp. 11-58). Universidad Nacional de Colombia.
- Martín-Barbero, J. (2005). Transdisciplinariedad: Notas para un mapa de sus encrucijadas cognitivas y sus conflictos culturales. En J. Jaramillo (Ed.), *Cultura, identidades y saberes fronterizos* (pp. 59- 72). Universidad Nacional de Colombia.
- McLaren, P. & Lankshear, C. (Eds.). (1993). *Politics of liberation: Paths from Freire*. Routledge.
- Shor, I. (2009). What is Critical Literacy? In A. Darder, R. D.Torres & M.P. Baltodano (Eds.), *The Critical Pedagogy Reader* (2nd ed.). (pp. 282-304). Routledge.
- Somers J. W. (2008). Interactive theater: Drama as social intervention. *Music and Arts in Action*, 1(1), 61-86. University of Exeter.
- Touriñán López, J. M. (2011). Intervención Educativa, Intervención Pedagógica y Educación: La Mirada Pedagógica. *Revista portuguesa de pedagogia, Extra-Série*, 283-307.
- Wallerstein, I. (1997). *Abrir las ciencias sociales. Informe de la Comisión Gulbenkian para la reestructuración de las ciencias sociales* (S. Mastrángelo, Trad.) Siglo XXI.
- Wallerstein, I. (2005). *Las Incertidumbres Del Saber*. Gedisa.
- Αρχοντάκη, Ζ. & Φιλίππου, Δ. (2003). 205 βιωματικές ασκήσεις για εμφύχωση ομάδων: Ψυχοθεραπείας, κοινωνικής εργασίας, εκπαίδευσης. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Ματσαγγούρας, Η. (1998). *Στρατηγικές διδασκαλίας: Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη*. Gutenberg.

Βιογραφικό: Η Χριστιάνα Μόσχου είναι απόφοιτη του τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών και του μεταπτυχιακού Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το 2021 έλαβε με εύφημο μνεία τον διδακτορικό της τίτλο για την διατριβή «Αγωγή του Πολίτη και Δημοκρατία: Ικανότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης εφήβων μαθητών. Μία δια-πολιτισμική μελέτη μέσω του κοινωνικού θεάτρου στο Μεξικό και την Ελλάδα» από το Universidad Veracruzana και το ΑΠΘ. Εργάζεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διετέλεσε Γενική Γραμματέας του Πανελλήνιου Επιστημονικού Συλλόγου Θεατρολόγων και είναι από τα ιδρυτικά μέλη του Ελληνικού Παραρτήματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την Δημοκρατική Παιδεία. Έχει σκηνοθετήσει παραστάσεις κοινωνικού θεάτρου στην Ελλάδα και το Μεξικό. Στην καλλιτεχνική δουλειά της, το βίωμα, το δράμα και το θέατρο αποτέλεσαν το μέσο για να εκφραστεί η κοινωνική αλληλεγγύη, η ευαισθητοποίηση, η αντίσταση και η διεκδίκηση. Το νήμα που συνδέει μεταξύ τους τις διαφορετικές θεατρικές προσεγγίσεις είναι η εντοπιότητα και η γυναικεία αφήγηση.

Στοιχεία επικοινωνίας: E-mail <moschou.ch@gmail.com>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α' Φάση: Βιωματικές ασκήσεις

Για την πρώτη φάση της παρέμβασης μέσω του θεάτρου προτείνεται να χρησιμοποιηθούν διάφοροι τύποι ασκήσεων όπως η γνωριμία και η παρουσίαση του εαυτού, η εμπιστοσύνη στην ομάδα, το παιχνίδι ρόλων, η χαλάρωση κ.ά. Κάθε συνάντηση κλείνει με τον κύκλο αναστοχασμού και το μοίρασμα στον κύκλο.



Πρώτη συνάντηση: Παρουσίαση του εαυτού

Στόχοι συνάντησης: γνωριμία της ομάδας με παιγνιώδη τρόπο, σπάσιμο του πάγου και πρώτη προσέγγιση θεάτρου.

Παράδειγμα 1: Ο καθένας/μία παρουσιάζει τον εαυτό του/της στον κύκλο λέγοντας το όνομά του/της και αυτό που θεωρεί σημαντικό γι' αυτόν/την.

Εάν η ομάδα έχει ήδη εργαστεί σε βιωματικό εργαστήριο μπορούμε να προχωρήσουμε σε πιο σύνθετους στόχους, όπως η ενεργητική ακρόαση ακόμα και η πρώτη επαφή με το παίξιμο ρόλου.

Παράδειγμα 2: Οι συμμετέχοντες (αν ακολουθηθούν τα δύο πρόσωπα/ φύλα, όπως σημείωσα παραπάνω, να γίνουν και στην συνέχεια) παρουσιάζουν τον εαυτό τους σαν να είναι διαφήμιση (Ίσως: σαν να τον διαφημίζουν) με τη δυνατότητα να δώσουν στον εαυτό τους ό,τι χαρακτηριστικό θέλουν, ακόμα και μαγικές δυνατότητες.

Δεύτερη Συνάντηση: Συντονισμός

Στόχοι συνάντησης: σωματική επικοινωνία, συνεργασία και ομαδικός συντονισμός της κίνησης.

Παράδειγμα: Οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε δύο ομάδες φτιάχνοντας αντικριστά ζευγάρια. Ο πρώτος ξεκινά μία κίνηση και ο απέναντί του τον ακολουθεί, ο διπλάνος ακολουθεί τον απέναντι με την περιφερειακή του όραση κ.ο.κ., με αποτέλεσμα όλοι να ακολουθούν τον πρώτο, διατηρώντας όμως παράλληλα την οπτική επαφή με το ζευγάρι τους. Σχηματίζεται έτσι ένας συλλογικός καθρέφτης. Όλοι με τη σειρά τους περνάνε από το ρόλο του οδηγού της κίνησης.

Τρίτη Συνάντηση: Εμπιστοσύνη

Στόχοι συνάντησης: ανάπτυξη εμπιστοσύνης στην ομάδα, πολυαισθητηριακή επικοινωνία, ανάπτυξη φαντασίας και οικειοποίηση χώρου.

Παράδειγμα 1: Οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε δύο ομάδες οι οποίες σχηματίζουν έναν κύκλο. Ένας εθελοντής μπαίνει στη μέση του κύκλου και οι υπόλοιποι του λένε μόνο θετικά λόγια για τον εαυτό του γυρίζοντας γύρω του και διατηρώντας σωματική επαφή με τα χέρια.

Παράδειγμα 2: Οι συμμετέχοντες κάθονται αναπαυτικά στην καρέκλα τους και εισπνέουν βαθιά, εκπνέοντας αργά και ακολουθούν την αφήγηση: *κλείστε τα μάτια και σκεφτείτε όλες τις ασκήσεις που κάναμε σήμερα, όλους τους συμμαθητές σας, τα λόγια τους, το σώμα τους, τα γέλια τους, όλα όσα μοιραστήκαμε σήμερα. Ανοίξτε τα μάτια και κοιτάξτε τους στα μάτια. Πείτε ένα ευχαριστώ με τα μάτια σας. Κλείστε τα μάτια και φανταστείτε το αγαπημένο σας χρώμα. Δείτε τώρα αυτό το χρώμα να γεμίζει όλη την τάξη. Να χρωματίζει τους τοίχους, τα θρανία, να βγαίνει έξω από την τάξη μας και να χρωματίζει όλο το σχολείο. Δείτε το σχολείο να γεμίζει από το αγαπημένο σας χρώμα και μετά να γυρίζει πίσω στην τάξη. Ανοίξτε τα μάτια.*

Τέταρτη συνάντηση: Θεατρικότητα

Στόχοι συνάντησης: συντονισμός της κίνησης στην ομάδα, μη λεκτική επικοινωνία, έκφραση συναισθημάτων, αλληλεπίδραση και διερεύνηση κοινωνικών ρόλων.

Παράδειγμα 1: Οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε δύο ομάδες και στέκονται αντικριστά σε γραμμή, ο ένας απέναντι από τον άλλο. Προχωρούν όλοι μαζί διατηρώντας αφενός τη γραμμή τους, αφετέρου κοιτώντας τον απέναντί τους στα μάτια. Η άσκηση συνεχίζεται με την παράλληλη έκφραση διαφορετικών συναισθημάτων μέσα από μία λέξη.

Παράδειγμα 2: Οι συμμετέχοντες σχηματίζουν ζευγάρια όπου ο ένας αναλαμβάνει το ρόλο του *αφέντη*, δίνοντας εντολές και ο άλλος του *σκλάβου*, υπακούοντας αντίστοιχα τον *αφέντη*. Με ένα παλαμάκι αλλάζουν ρόλους.

Πέμπτη συνάντηση: Ανατροφοδότηση και Κοινωνικοί Ρόλοι

Στόχοι συνάντησης: σύνδεση με τη ζωή, αναστοχασμός ως προς τη διαμόρφωση του εαυτού και κοινωνική επιρροή.



Παράδειγμα: Οι συμμετέχοντες στον κύκλο μοιράζονται μία παροιμία ή μία συμβουλή που την ακούνε από παιδιά π.χ. ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Στη συνέχεια, σε μία νοητή γραμμή, που ξεκινά από το «διαφωνώ απόλυτα» και καταλήγει στο «συμφωνώ απόλυτα», παίρνουν θέση στο σημείο που τους εκφράζει και αιτιολογούν την απόφασή τους.

Έκτη συνάντηση: Κοινωνικοί Ρόλοι

Στόχοι συνάντησης: αναστοχασμός ως προς τους κοινωνικούς ρόλους, δυναμική της ομάδας και κοινωνικός αποκλεισμός.

Παράδειγμα: Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες και κάποιοι εθελοντές αναλαμβάνουν το ρόλο ενός κοινωνικά απομονωμένου εφήβου. Εξετάζονται οι τρόποι κοινωνικής ένταξης στην ομάδα των συμμαθητών και συμμαθητριών.

Με την ολοκλήρωση της Α' φάσης αφιερώνεται χρόνος στον αναστοχασμό της παρέμβασης και συσχέτιση των ασκήσεων της τάξης με το προαύλιο και τη ζωή εκτός σχολείου. Στόχος του αναστοχασμού είναι η κατανόηση και η διεύρυνση των νοηματοδοτήσεων των μαθητών αλλά και η ανατροφοδότηση και ο επανασχεδιασμός των εκπαιδευτικών.

Β' Φάση: Θέατρο του Καταπιεσμένου

Για το δεύτερο μέρος της παρέμβασης προτείνονται ασκήσεις από το Θέατρο του Καταπιεσμένου με έμφαση στο Θέατρο της Αγοράς και το Θέατρο Εικόνας καθώς τα μέλη μπορούν να εκφράσουν τις ανησυχίες τους, να διαχειριστούν τις δυσκολίες τους, να λειτουργήσουν ως ομάδα και, ενδεχομένως, να βρουν εναλλακτικές λύσεις στα προβλήματά τους.

Έβδομη συνάντηση: Μεταμόρφωση

Στόχοι συνάντησης: εισαγωγή στην τεχνική της μεταμόρφωσης, δημιουργική έκφραση, αλληλεπίδραση και μη λεκτική επικοινωνία.

Παράδειγμα: Οι συμμετέχοντες σχηματίζουν έναν κύκλο. Στο κέντρο του κύκλου τοποθετείται ένα αντικείμενο και κάθε μέλος της ομάδας παίρνει το αντικείμενο και το μεταμορφώνει σε ό,τι επιθυμεί, παραδείγματος χάριν σε τηλέφωνο, καπέλο κ.λ.π. Η άσκηση συνεχίζεται με τους συμμετέχοντες να αλληλεπιδρούν σε μικρές ομάδες ή σε ζευγάρια με το αντικείμενο.

Όγδοη συνάντηση: Θέατρο Εικόνας

Στόχοι συνάντησης: επίλυση συγκρούσεων, ανεμπόδιστη επικοινωνία, συνεργασία, υπευθυνότητα, συμμετοχή.

Παράδειγμα: Προηγείται συζήτηση με την τάξη με τα μέλη της ομάδας για τις έννοιες: ομαδικότητα, σύγκρουση, επίλυση συγκρούσεων κ.λ.π. Κατόπιν, οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε ομάδες των 5 ατόμων και παρουσιάζουν μία σκηνή σύγκρουσης με τη μέθοδο της παγωμένης εικόνας. Κάθε ομάδα παρουσιάζει τη σκηνή και τα μέλη των άλλων ομάδων μπορούν να κάνουν παρεμβάσεις και να μετασχηματίσουν την εικόνα. Πάντα ακολουθεί αναστοχασμός μετά από την παρουσίαση της κάθε ομάδας και συσχέτιση της σύγκρουσης που παρουσιάστηκε στην τάξη με το προαύλιο και τη ζωή εκτός σχολείου.

Ένατη συνάντηση: Θέατρο και Υποκριτική

Στόχοι συνάντησης: έκφραση, ειλικρίνεια των συναισθημάτων και επαφή με τα εκφραστικά μέσα του ηθοποιού.

Παράδειγμα: Οι συμμετέχοντες σχηματίζουν έναν κύκλο και κλείνουν τα μάτια. Κατά την αφήγηση τους ζητείται να θυμηθούν μία στιγμή που είχαν λυπηθεί/θυμώσε/χαρεί για κάτι. Να φέρουν στη μνήμη τους όλα τα γεγονότα, πώς ξεκίνησε, τι έγινε, πώς ένιωσαν και να παρατηρήσουν πώς ήταν αυτοί οι ίδιοι. Πώς ήταν το σώμα τους, πώς μιλούσαν και πώς ακουγόταν η φωνή τους, τι έλεγαν, τι σκέφτονταν, πώς περπατούσαν. Ζητείται από τους συμμετέχοντες με το παλαμάκι να ανοίξουν τα μάτια τους και να πάρουν μία καρτέλα



από τον κύκλο και να τη φέρουν στη μέση, κρατώντας την ενέργεια του συναισθήματος, δείχνοντας το συναίσθημα μέσω της υπόκρισης. Κατόπιν, χωρίζονται σε δύο ομάδες. Σε κάθε ομάδα δίνονται οδηγίες αυτοσχεδιασμού, π.χ. οπαδοί διαφορετικών ποδοσφαιρικών ομάδων στην ίδια καφετέρια. Ακολουθεί αναστοχασμός μετά από την παρουσίαση της κάθε ομάδας και συζήτηση της θεατρικής πράξης που παρουσιάστηκε στην τάξη.

Δέκατη συνάντηση: Θέατρο της αγοράς

Στόχοι συνάντησης: επεξεργασία των συγκρούσεων προς την επίλυσή τους και σύνδεση με τη ζωή.

Παράδειγμα: Προηγείται συζήτηση με την τάξη για τις έννοιες: ομαδικότητα, σύγκρουση, επίλυση συγκρούσεων κ.λπ.. Κατόπιν οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε ομάδες των 5 ατόμων και συζητούν ένα θέμα που εμπεριέχει σύγκρουση και το έχουν βιώσει είτε ως πρωταγωνιστές είτε ως παρευρισκόμενοι. Στη συνέχεια, το σκηνοθετούν ως θεατρικό έργο στηριζόμενοι στις αρχές του Θεάτρου της Αγοράς για να το αναπαραστήσουν στην τάξη στις επόμενες συναντήσεις, αποφεύγοντας τις μαγικές λύσεις.

Ενδέκατη ως δέκατη τέταρτη συνάντηση: Θέατρο της Αγοράς

Στόχοι συναντήσεων: επίλυση συγκρούσεων, επικοινωνία, συνεργασία, ομαδικότητα, υπευθυνότητα, συμμετοχή, δημοκρατική λήψη αποφάσεων και σύνδεση με τη ζωή.

Παράδειγμα: Προηγείται ζέσταμα φωνής και σώματος. Στη συνέχεια, κάθε ομάδα παρουσιάζει το θεατρικό έργο που έχει ετοιμάσει και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες κάνουν παρεμβάσεις για να δοκιμάσουν λύσεις στη σύγκρουση. Η συνάντηση ολοκληρώνεται με τον αναστοχασμό των δράσεων και τη συσχέτιση της σύγκρουσης που παρουσιάστηκε στην τάξη με το προαύλιο και τη ζωή εκτός σχολείου.

Δέκατη πέμπτη συνάντηση: Κλείσιμο

Στόχοι συνάντησης: Ανατροφοδότηση, προσωπική έκφραση, σύνδεση με τη ζωή.

Παράδειγμα 1: Οι συμμετέχοντες κάθονται άνετα στην καρέκλα και ακολουθούν την αφήγηση: *Κλείστε τα μάτια, εισπνεύστε και εκπνεύστε σιγά σιγά. Ανοίξτε τα μάτια σας και παρατηρήστε τους συμμαθητές σας. Κλείστε τα μάτια και πάλι, εισπνεύστε αργά και θυμηθείτε τις ασκήσεις που έχουμε κάνει στις προηγούμενες συναντήσεις μας, τα παιχνίδια, τα συναισθήματα, τις ιδέες, τη συνύπαρξη. Ανοίξτε τα μάτια και μοιραστείτε με όποιον θέλετε τα συναισθήματά σας.*

Παράδειγμα 2: Κάθε μαθητής ή μαθήτρια γράφει 3 γραμμές σε ένα φύλλο χαρτί για το βίωμά του/της. Διπλώνει τις δύο πρώτες γραμμές και αφήνει να φαίνεται μόνο η τελευταία. Ο επόμενος συνεχίζει το γράψιμο βλέποντας μόνο τη μία γραμμή κ.ο.κ. Έτσι δημιουργείται ένα συλλογικό κείμενο. Διαβάζουμε και μοιραζόμαστε το κείμενο στην τάξη.

Γ' Φάση: Διάδοση τεχνικών

Εάν το σχολείο, οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές το επιθυμούν, υπάρχει η δυνατότητα οι συμμετέχοντες στην παρέμβαση να επιλέξουν τις αγαπημένες τους ασκήσεις από την κάθε ενότητα και μία ιστορία από το Θέατρο της Αγοράς και να τα παρουσιάσουν με τη μορφή εργαστηρίου στα υπόλοιπα τμήματα. Με αυτόν τον τρόπο, και οι υπόλοιποι μαθητές/-τριες του σχολείου γίνονται κοινωνοί της παρέμβασης και οι συμμετέχοντες στην παρέμβαση γίνονται εμπνευστές των συνομηλίκων και δεσμεύονται στην δημοκρατική επίλυση των συγκρούσεων μπροστά στους συμμαθητές τους.